

DOI 10.36074/logos-10.07.2026.023

СОЦІОГУМАНІТАРНА ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

Єршов Микола-Олег Володимирович¹**1.** доктор філософії, докторант*Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих**НАПН України імені Івана Зязюна, УКРАЇНА***ORCID ID: 0000-0002-6839-622X**

Зарубіжний та український наукові дискурси послідовно утверджують соціогуманітарну освіту як стратегічний інструмент демократизації суспільства [1; 2; 3; 4; 5; 7]. Освіта розглядається не лише як засіб передачі знань, а як простір формування громадянської свідомості, правової культури, соціальної згуртованості та національної ідентичності. Водночас підготовка педагогів до реалізації завдань громадянської освіти часто є недостатньою, особливо в контексті міждисциплінарності та формування критичного мислення [5; 6; 7]. Освітні програми з громадянської освіти інтегруються в курси історії, правознавства, етики, але рідко мають практичну складову (дебати, симуляції, проєкти). Інституційна культура багатьох шкіл залишається ієрархічною, що суперечить принципам демократичного управління, діалогу та участі. Війна, цифрова нерівність, негативні демографічні зміни і незавершена децентралізація освіти створюють нові виклики для інституційної спроможності освітньої системи як інструменту зміцнення і розвитку демократії. За таких умов ключовими бар'єрами для посилення впливу освіти на підготовку молоді до життя в умовах демократії є: відсутність системної підготовки педагогів, слабка інтеграція громадянської освіти в професійну освіту, обмежена участь молоді в реальних процесах прийняття рішень. Особливої ваги соціогуманітарна освіта набула в умовах війни, стаючи засобом адаптації молоді до демократичного життя, фактором стійкості суспільства, стратегічним інструментом формування суб'єктності країни на глобальному рівні.

Період навчання у закладі вищої освіти (далі: ЗВО) є критично важливим етапом у житті людини для набуття навичок життя у соціумі. Саме в цей час відбувається активне формування її як особистості, громадянина, сім'янина та

SEZIONE 10.

PEDAGOGIA ED EDUCAZIONE

професіонала. Успішність людини у цих сферах безпосередньо впливає на індекс щастя (HPI), за яким Україна у 2025 р. опинилася на 111 місці з 147.

У межах нашого дослідження було проведено опитування випускників ЗВО, метою якого було оцінювання ролі ЗВО у вихованні інтелігенції (носіїв культурного капіталу, критичного мислення, громадянської позиції), з якої формуються національні еліти, які, у свою чергу, визначають орієнтири розвитку держави і суспільства. Ми також прагнули з'ясувати: як здобувачі і випускники ЗВО оцінюють вплив освіти на їхню готовність до професійної діяльності, створення міцної сім'ї та активної участі в демократичному житті країни; яким є зв'язок між соціогуманітарними знаннями та особистісною успішністю, громадянською зрілістю і рівнем задоволеності життям. Обсяг вибірки – 600 респондентів. Застосована нами вибірка є квотною, стратифікованою за такими критеріями: тип освітньої спеціалізації (гуманітарні та негуманітарні напрями), гендерний баланс; вік випускників, форма власності ЗВО.

З'ясовано, що молодь (18–24) оцінює вплив ЗВО дещо вище, але водночас критично ставиться до мотивації студентів. Старші групи частіше вказують на системні проблеми – формалізм, декларативність, слабку позааудиторну роботу. Представники гуманітарних сфер більш схильні визнавати роль ЗВО у формуванні громадянської свідомості, тоді як технічні та управлінські спеціальності демонструють прагматичніший підхід — ЗВО як інструмент професійної підготовки. Варто зазначити, що у відповідях випускників технічних, інженерних та правових спеціальностей домінує уявлення про ЗВО як інституцію, що має готувати виключно професіоналів. Формування громадянської свідомості, розвиток особистості та підготовка до сімейного життя сприймаються як другорядні або зовнішні до освітнього процесу. Причини такого сприйняття – багатофакторні.

По-перше, на формування такої позиції впливають *освітньо-програмні чинники*: вузька спеціалізація програм (навчальні плани орієнтовані на технічні або правові компетентності, а соціогуманітарний блок часто маргіналізований); відсутність міждисциплінарності (гуманітарні дисципліни не інтегруються у професійний контекст, що знижує їхню релевантність для студентів; освітні програми рідко пропонують модулі, які поєднують технічні знання з соціальними викликами, наприклад: “Інженерія і сталий розвиток” або “Право і громадянська етика”).

По-друге, її зумовлюють *культурно-професійні установки*: прагматизм і орієнтація на результат (студенти технічних і правових напрямів очікують від ЗВО чіткої професійної траєкторії, а не формування цілісної особистості); невидимість громадянських компетентностей (у професійній практиці ці

компетентності не артикулюються явно, що створює ілюзію їхньої другорядності).

По-третє, вона є наслідком існування *інституційних бар'єрів*: формалізм у викладанні гуманітарних дисциплін (студенти часто вказують на імітаційний характер викладання, відсутність живого діалогу, низьку мотивацію викладачів); адміністративне нав'язування вибору дисциплін (більшість респондентів зазначають, що не мали реального вибору гуманітарних курсів, що знижує їхню суб'єктність і мотивацію); недостатня інтеграція гуманітарних дисциплін у професійний контекст (соціогуманітарні курси часто викладаються ізольовано, без зв'язку з професійними кейсами, що знижує їхню релевантність; студенти не бачать, як філософія чи соціологія впливають на їхню професійну етику, комунікацію, лідерство).

Нас зацікавила група респондентів, які вважають, що головною місією ЗВО є підготовка професіоналів. Їхні вікові групи переважно 36–50 та 50+, а базові сфери освіти – технічна, правова, управлінська. Відповідаючи на запитання «Вирішення яких проблем для Вас виявилось найскладнішим?», більшість із них назвала суспільно-політичні. Це, з одного боку, може свідчити про існування парадоксальної напруги між очікуваннями і реальністю (хоча ці респонденти вважають, що ЗВО має готувати лише професіоналів, найскладнішими для них виявляються саме суспільно-політичні виклики, тобто ті, що виходять за межі професійної компетентності). Це свідчить про дефіцит громадянських, етичних, комунікативних навичок, які не були сформовані в ЗВО, але виявилися критично важливими в реальному житті. З іншого, – існує невидимий запит на цілісну освіту (фактично, ці респонденти демонструють неусвідомлену потребу в ширшій освітній підготовці – до життя як громадянина, сім'янина, учасника суспільних процесів; їхня позиція “ЗВО – для професії” не витримує зіткнення з реальністю, де професійна компетентність не гарантує життєву стійкість).

Отже, освітні очікування не завжди корелюють із життєвими потребами. Навіть ті, хто прагне вузької професіоналізації, стикаються з викликами, що виходять за межі фаху (війна, соціальні трансформації, етичні дилеми, комунікація в полікультурному середовищі) і це формує запит на цілісну освіту, яка поєднує фахову глибину з життєвою адаптивністю. Можна говорити про існування «парадоксу професіоналізації»: чим вужче респонденти трактують роль ЗВО (лише підготовку фахівців), тим гостріше вони переживають нестачу життєвої підготовки. Маргіналізація соціогуманітарного складника вищої освіти перетворює університети на заклади, де готують лише до роботи, а не до життя в демократичному суспільстві. Звуження місії ЗВО до підготовки “кадрів” загрожує втраті потенціалу університетів як середовищ формування

SEZIONE 10.

PEDAGOGIA ED EDUCAZIONE

відповідальних громадян; відчуження гуманітарної компоненти освіти призводить до дефіциту етичної рефлексії, соціальної емпатії, здатності до критичного мислення. Отже, ця тенденція – не просто результат індивідуальних уподобань, а віддзеркалення системного дизайну освітнього середовища.

З огляду на це, в системі вищої освіти варто здійснити низку важливих кроків: перейти від компромісу між професійним і соціогуманітарним складниками освіти до їх синтезу, оскільки вирішення проблеми – не в розширенні навчального плану, а в докорінному перегляді освітньої парадигми; здійснити реформу освітніх програм, яка б інтегрувала соціогуманітарні компетентності в професійні треки через кейс-методи, міждисциплінарні модулі, проєктне навчання; забезпечити реальну зміну місії ЗВО з “підготовки кадрів” на “формування відповідальних агентів змін”; створити умови для реального вибору студентами гуманітарних дисциплін, підвищити їхню мотивацію через змістовні зустрічі, діалог, прикладні формати; посилити роль викладачів як фасилітаторів громадянського розвитку, забезпечити їхню підготовку до роботи з темами демократії, прав людини, ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- [1] Gurukkal, R. (2023). Higher Order Knowledge: The Challenge of Transmission. *Higher Education for the Future*, 11(1), 7-10. <https://doi.org/10.1177/23476311231217874>
- [2] Perrin, A., & Gillis, A. (2000). How College Makes Citizens: Higher Education Experiences and Political Engagement. *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, 5, 1-16. <https://doi.org/10.1177/2378023119859708>
- [3] Reimers, Fernando M. (2023). Education and the challenges for democracy. *Education Policy Analysis Archives*, 31. <https://doi.org/10.14507/epaa.31.8243>
- [4] Westheimer, J. (2011). Education for action: Preparing youth for participatory democracy. *SCHOOL FIELD*, 24.248.90.147
- [5] Булик, І.Л. (2014). Громадянська освіта як чинник становлення демократичної країни. In *Особливості та перспективи розвитку громадянського суспільства в Україні: Збірник матеріалів підсумкової науково-теоретичної конференції (Київ, 15 квітня 2014 року)*, (с. 59-60). Київ : Національна академія внутрішніх справ. Вилучено з: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/9999>
- [6] Єршов, М.-О. (2019). Проект розвитку аксіологічної сфери майбутніх ІТ-фахівців у системі неформальної освіти. In: *Професійне становлення особистості: проблеми і перспективи. Тези доповідей X міжнародної науково-практичної конференції, 7-8 листопада 2019 р., м. Хмельницький* (с.138-139). Хмельницький: ХНУ.
- [7] Ремех, Т.О. (2023) Становлення освіти для демократії в Україні на межі XX–XXI століть. In *Topical aspects of social science disciplines and innovative methods and technologies of their learning and teaching: scientific monograph*, (с. 244-262). Riga, Latvia: «Baltija Publishing». <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-315-6-13>